

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

5 (42) / 2014

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано
до друку вченою радою Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського
Протокол № 15 від 29 вересня 2014 р.

Київ – 2014

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Іващенко Л. Я. – доктор педагогічних наук, професор
Маслов В. С. – доктор педагогічних наук, професор
Свистун В. І. – доктор педагогічних наук, професор
Стефаненко П. В. – доктор педагогічних наук, професор
Ягупов В. В. – доктор педагогічних наук, професор
Болтівець С. І. – доктор психологічних наук, професор
Корольчук М. С. – доктор психологічних наук, професор
Ложкін Г. Н. – доктор психологічних наук, професор
Малхазов О. Р. – доктор психологічних наук, професор
Осьодло В. І. – доктор психологічних наук, професор
Стасюк В. В. – доктор психологічних наук, професор
Лисенко О. Є. – доктор історичних наук, професор
Рибак М. І. – доктор історичних наук, професор
Сидоров С. В. – доктор історичних наук, професор
Шевчук В. П. – доктор історичних наук, професор
Мосов С. П. – доктор військових наук, професор
Семон Б. Й. – доктор технічних наук, професор
Богайчук В. Ж. – кандидат політичних наук, доцент
Мулява В. Д. – кандидат філософських наук, доцент

РЕДАКЦІЯ:

Редактор – **Стасюк В. В.**, доктор психологічних наук, професор
Відповідальний секретар – **Богайчук В. Ж.**, кандидат політичних наук, доцент

Засновник – Національний університету оборони України

Виходить 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію збірника КВ № 16922-5692 ПР від 15. 07. 2010 р.

Згідно постанови президії ВАК України від 01. 07. 2010 р. № 1-05/5 збірник “Вісник Національного університету оборони України” визнано фаховим виданням у галузі психологічних наук, та постанови президії ВАК України від 16. 12. 2009 р. № 1-05/6 у галузі педагогічних наук.

Видання – збірник наукових праць

Сфера розповсюдження – загальнодержавна

Адреса редакції:

Київ-049, Повітрофлотський проспект, 28

Телефон для довідок: 271-06-23, 271-06-29

Питання психології

<i>Алексєва Т. В.</i> Відповідальність майбутнього фахівця в контексті професіоналізації протягом вищівської підготовки.....	200
<i>Асоцький В. В., Лебедєв Д. В.</i> Помилкові дії, що допускаються керівниками гасіння пожежі, та їх чинники.....	206
<i>Бірон Б. В.</i> Місце проактивного копіngu в системі інших видів копіngu, ситуативних та диспозиційних чинників.....	212
<i>Гаврюшенко В. В.</i> Психологічні особливості взаємодії військового керівника з підлеглим.....	218
<i>Гурський В. Є.</i> Використання пейнтболу, страйкболу та лазерних тирів для розвитку професійно важливих якостей працівників спецпідрозділів МВС.....	224
<i>Данилова С. В.</i> Варіативна психологічна модель та програма підготовки гірничорятувальників до адекватного оцінювання надзвичайної ситуації.....	230
<i>Дацков А. В.</i> Психологічні критерії і детермінанти адаптації і дезадаптації особистості.....	236
<i>Дробот О. В.</i> Семантичний конструкт «посада управління» у свідомості керівників трьох рівнів розвитку управлінської свідомості.....	242
<i>Каменик Ю. В.</i> Деякі психологічні аспекти структури феномена патріотизму.....	250
<i>Капустянський М. В.</i> Мотиваційні складові успішної соціалізації керівників середньої ланки в умовах організаційних змін.....	255
<i>Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С.</i> Особливості негативних психічних станів військовослужбовців.....	262
<i>Комар Т. В.</i> Психологічні передумови становлення професійної зрілості особистості на етапі навчання у ВНЗ.....	268
<i>Литвинчук Л. М.</i> Визначення причин виникнення наркозалежності в сучасному соціокультурному середовищі як індивідуалізація методів профілактики.....	274
<i>Макаренко П. В.</i> Самоактуалізація у професійному розвитку правоохоронця.....	280
<i>Мирончак К. В.</i> Вплив чиннику усвідомлення смерті на побудову особистістю свого життєвого сценарію.....	285
<i>Михайлишин У. Б., Собченко О. М.</i> Подолання посттравматичного синдрому в період реадaptaції рятувальників.....	291
<i>Осьодло В. І., Будагьянц Л. М.</i> Феноменологія російського тоталітаризму: філософсько-психологічний аспект.....	296
<i>Петленко О. В., Курочка А. І.</i> Особливості емоційної спрямованості особистості працівників ОВС в залежності від рівня професійної діяльності.....	303
<i>Поліщук О. В.</i> Місце процесу прийняття рішення у ситуації стресу.....	308
<i>Приходько І. І.</i> Особливості морально-комунікативного компонента психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом.....	314
<i>Приходько К. Ю.</i> Розслідування злочинів, вчинених з особливою жорстокістю: кримінально-психологічні аспекти.....	320
<i>Родіна Н. В.</i> Нормативні та оригінальні рішення в тесті Вартегга в системі індивідуально-психологічних особливостей особистості.....	326
<i>Рядинська Є. М.</i> Особливості копінг-стратегій юнаків призовного віку.....	331
<i>Сервачак О. В.</i> Теоретико-прикладні засади психологічного забезпечення проведення масових спортивних заходів.....	335
<i>Стасюк В. В., Скрипкін О. Г.</i> Бойовий стрес: ознаки та первинна психологічна допомога.....	341
<i>Філіпович В. М.</i> Інтелект як форма адаптації людини до середовища.....	344
<i>Хуртенко О.</i> Соціально – психологічні особливості готовності спортивного психолога до професійної діяльності.....	348
<i>Чекуласв М.</i> Психологічні чинники правоохоронної управлінської діяльності і психограма керівника органу внутрішніх справ.....	352
ДО ВІДОМА АВТОРІВ.....	358

*Приходько І. І., доктор психологічних наук, с.н.с.,
начальник НДЦ Національної академії Національної
гвардії України (м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО КОМПОНЕНТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РІЗНИМ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИМ СТАТУСОМ

За допомогою психосемантичного методу та методики «Незакінчені речення» розроблено трансформаційну модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності. У звичайних умовах життєдіяльності вона складається з чотирьох компонентів: морально-комунікативного, мотиваційно-вольового, ціннісно-смыслового, внутрішнього комфорту. Розкрито зміст морально-комунікативного компонента психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом.

Ключевые слова: психологическая безопасность, экстремальные виды деятельности, трансформационная модель, морально-коммуникативный компонент.

С помощью психосемантического метода и методики «Незаконченные предложения» разработана трансформационная модель психологической безопасности личности специалиста экстремального вида деятельности. В обычных условиях жизнедеятельности она состоит из четырех компонентов: морально-коммуникативного, мотивационно-волевого, ценностно-смыслового, внутреннего комфорта. Раскрыто содержание морально-коммуникативного компонента психологической безопасности личности у военнослужащих с разным социально-профессиональным статусом.

Ключові слова: психологічна безпека, екстремальні види діяльності, трансформаційна модель, морально-комунікативний компонент.

Постановка проблеми. Останні події, що пов'язані з «революцією гідності» (листопад 2013-лютий 2014), анексією Криму (березень 2014), проведенням антитерористичної операції на Сході України (з квітня 2014 року), показали, що в професійній готовності особового складу усіх силових структур України до якісного виконання покладених на них службово-бойових завдань провідна роль належить, перш за все, морально-комунікативної складової. Тому розроблення системи психологічної безпеки особистості (ПБО) фахівця екстремального виду діяльності, до структури якої входить морально-комунікативний компонент, є актуальною та своєчасною для вдосконалення заходів морально-психологічного супроводження професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі поняття «комунікація» (у перекладі з англ. communication – повідомлення, інформація, спілкування, зв'язки, контакти) використовується у широкому та вузькому розумінні. На думку Л. Е. Орбан-Лембрик, широкий контекст цього явища означає зв'язок і взаємодію людей у процесі духовного й матеріального виробництва, спосіб реалізації соціальних відносин, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості та групи [5]. Вузький контекст вказує на процес

предметної та інформаційної взаємодії між людьми, в якому формуються, конкретизуються, уточнюються та реалізуються їхні міжособистісні стосунки (відбувається взаємовплив, сприйняття один одного тощо).

Для здійснення процесу комунікації обов'язковою є наявність суб'єктів комунікації та інформації, яка має бути переданою. Так, Л. М. Пелепейченко виділяє певну специфіку структури комунікації у діяльності сил охорони правопорядку: комунікатором виступає особа, яка діє не власне від себе, а від імені закону і влади; цим самим визначається і специфіка інформації або мовного впливу – вони також є реалізацією закону і влади, яка відповідає за його дотримання [6]. Отже, у структурі галузевої комунікації внутрішніх військ (ВВ) МВС України (з прийняттям закону України від 13.03.2014 року – Національна гвардія України) обов'язковими повинні бути такі елементи, як закон і влада, які зумовлюють решту елементів комунікативної ситуації. Отже, її можна віднести до комунікації внутрішньодержавного типу, учасники якої володіють однією й тією самою мовою, однак ця комунікація не є безпосередньою навіть у випадку, коли мова комунікантів є спільною.

Проведений аналіз наукової літератури з іншої складової даної проблеми дозволив визначити, що мораль (від лат. moralis – моральний) – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства [3]. До її змісту входять

моральні принципи, норми та цінності, але її головним елементом є моральні принципи – основні фундаментальні уявлення про належну поведінку людини, через які розкривається сутність моралі, на якій ґрунтуються інші елементи цієї системи, серед яких найважливіші є гуманізм, колективізм, індивідуалізм, альтруїзм, егоїзм та толерантність. У наукових працях автори, в основному, вказують на теоретичні аспекти вивчення цієї проблеми, але сучасних публікацій, пов'язаних з дослідженням морально-комунікативних аспектів особистості у фахівців ризиконебезпечних професій, практично немає.

Мета статті – визначити особливості розвитку морально-комунікативної складової психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом.

Виклад основного матеріалу. Структурно-функціональна трансформаційна модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, на нашу думку, є похідною від уявлення про ПБО як про систему саморегуляції, що забезпечує особистісний розвиток у наявних умовах життєдіяльності [7]. Морально-комунікативний компонент ПБО визначає особливості реалізації обраного шляху розвитку в конкретних умовах життєдіяльності, звичні способи взаємодії з соціальним середовищем, навички спілкування, взяті на себе соціальні та професійні ролі. Моральність у контексті спілкування виступає тим самим виміром, який визначає поведінку людини, її ставлення до співрозмовника, манеру говорити. Вона зобов'язує людину відрізнити правильну поведінку від неправильної, прийняту форму взаємодії від неприйнятої. Зазвичай дослідження моральності поведінки правоохоронців розглядаються як складова іміджу правоохоронних органів, проте відомі вчені з підготовки фахівців МВС наголошують на тому, що моральна поведінка є важливим чинником подолання стресових ситуацій [1].

Набуття людиною певного соціально-професійного статусу щільно пов'язане з обраним нею шляхом розвитку та ставленням до умов самореалізації. Так, Л.І. Катаєва, Т.А. Полозова розглядають професійне самовизначення не тільки як вибір конкретної професії, але і, насамперед, як вибір стрижневої мотиваційно-сміслової домінанти життєдіяльності [4]. На пострадянському просторі соціально-професійний статус більшою мірою був

пов'язаний з освітою, ніж з матеріальним забезпеченням, ще однією особливістю визначення статусу є високе положення на статусній шкалі працівників силових відомств (8 позиція з 26). Наприклад, у Великій Британії ця група займає 22 позицію з 31, в Угорщині – 23 з 36, у Франції – 20 з 28, у Голландії – 19 з 26 [2]. Можна припустити, що належність до високостатусної професії, як один із показників розвитку особистості, і небезпечні умови професійної діяльності роблять професійну вибірку військовослужбовців найбільш перспективною для дослідження ПБО, такою, в якій система саморегуляції, яка забезпечує особистісний розвиток в наявних умовах життєдіяльності, проявляється найбільш рельєфно.

Для визначення динамічних особливостей морально-комунікативної складової трансформаційної моделі ПБО здійснювалось порівняння емпірично визначених особливостей структури ПБО в осіб, які мають різний соціально-професійний статус. Для цього було сформовано такі групи досліджуваних:

1. Офіцери різних військових частин внутрішніх військ МВС України: старші офіцери, які мають досвід служби у військах понад 10 років, 24 особи (1 група); молодші офіцери, які мають досвід служби у військах від 3 до 5 років, 36 осіб (2 група).

2. Військовослужбовці за контрактом, які проходять службу у військових частинах внутрішніх військ МВС України: з досвідом практичної служби понад 5 років, 16 осіб (3 група); з досвідом служби до 1 року, 15 осіб (4 група).

Зазначені групи відрізнялися досвідом служби, рівнем і змістом професійної підготовки, відповідальності тощо. Виділяючи групи з різним соціально-професійним статусом, ми виходили з того, що він відображує рівень соціально-економічного стану військовослужбовців, кваліфікації, майстерності, професійної самосвідомості та самооцінки, а також визнання в суспільній свідомості і професійному середовищі людини.

Дослідження особливостей розвитку морально-комунікативного компонента ПБО у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом проводилися за допомогою психодіагностичних методик: «Адаптивність (МЛО-АМ)» А.Г. Маклакова; «Діагностика соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса, Р. Даймонда; «Індекс

толерантності» (автори Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Т.Ю. Прокоф'єва, О.О. Кравцова); багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла.

Отримані результати дослідження показали, що у недосвідчених військовослужбовців за контрактом діагностовано найнижчі показники методики «Адаптивність (МЛО-АМ)» з усіх досліджених чотирьох груп: за шкалою «Особистісний адаптаційний потенціал» в цій групі показники належать до середньо-низьких ($40,33 \pm 19,88$), в той час як в інших групах – до середньо-високих, ці розбіжності сягають статистично значущого рівня ($t = 2,82$, $p \leq 0,01$ офіцерів, $t = 2,68$, $p \leq 0,05$ молодших офіцерів, $t = 2,51$, $p \leq 0,05$ досвідчених контрактників). Зазначимо, що ці розбіжності досягаються за рахунок показників, насамперед, за шкалами «Нервово-психічна стійкість» та «Комунікативність»: за шкалою «Нервово-психічна стійкість» найкращі, вищі за середні, показники діагностовано у старших офіцерів ($9,63 \pm 4,30$), дещо менші – у військовослужбовців за контрактом зі значним досвідом служби ($10,20 \pm 4,10$) та молодших офіцерів ($11,55 \pm 5,35$). Найнижчі, середньо-низькі, показники нервово-психічної стійкості діагностовано у військовослужбовців за контрактом з малим досвідом служби ($20,53 \pm 13,94$), вони значущо відрізняються від старших офіцерів ($t = 3,03$, $p \leq 0,01$), досвідчених контрактників ($t = 2,83$, $p \leq 0,05$) і молодших офіцерів ($t = 2,49$, $p \leq 0,05$). За шкалою «Комунікативність» дещо вищі за середні рівні показники діагностовано у старших офіцерів ($8,54 \pm 2,81$), досвідчених військовослужбовців за контрактом ($8,60 \pm 2,75$) та молодших офіцерів ($8,41 \pm 2,97$). Середньо-низькі показники за шкалою «Комунікативність» діагностовано у недосвідчених військовослужбовців за контрактом ($11,26 \pm 4,82$), вони значущо відрізняються від старших офіцерів ($t = 2,04$, $p \leq 0,05$), молодших офіцерів ($t = 2,19$, $p \leq 0,05$) і досвідчених контрактників ($t = 1,91$, $p \leq 0,1$).

Зазначимо, що за шкалою «Моральна нормативність» діагностовано найкращі середні показники у молодших офіцерів ($6,58 \pm 2,50$), дещо нижчі – у старших офіцерів ($7,54 \pm 2,90$), військовослужбовців за контрактом, які не мають досвіду служби ($8,53 \pm 3,07$), та досвідчених контрактників ($8,67 \pm 2,55$). За цією шкалою молодші офіцери значущо відрізняються від військовослужбовців за контрактом з досвідом служби ($t = 2,67$, $p \leq 0,05$) та без нього ($t = 2,23$, $p \leq 0,05$). Зазначимо, що

приблизно однакові показники за цією шкалою у досвідчених і недосвідчених військовослужбовців за контрактом можуть бути пов'язані з тим, що в той час як у недосвідчених військовослужбовців спостерігається недостатній рівень знань і досвід використання різноманітних соціальних норм, що регламентують реалізацію тих чи інших соціальних ролей, у досвідчених військовослужбовців може спостерігатися ситуація, коли моральність поступається місцем законослухняності («знання законів звільняє від совісті»).

Таким чином, досвідчені військовослужбовці (офіцери і контрактники) характеризуються досить високою здатністю регулювати свою взаємодію з оточуючим світом, контролювати стосунки, в тому числі і конфлікти, з соціальним оточенням, але при цьому вони більш схильні керуватися нормами права, які певним чином звільняють їх від «мук сумління». Для малодосвідчених військовослужбовців за контрактом характерними є певні труднощі в регуляції своєї поведінки, обмежені комунікативні можливості та плутані уявлення як про моральні норми, так і про норми законодавства, які регулюють їх соціальну активність. Молодші офіцери мають достатній рівень знань для успішної регуляції власною поведінкою, певні комунікативні навички, намагаються відповідати соціальним очікуванням при виконанні взятої на себе соціальної ролі офіцера ВВ.

Ці дані певним чином підтверджують і результати обстеження військовослужбовців за допомогою методики «Діагностика соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса, Р. Даймонда. Так, старші офіцери мають найвищий рівень адаптивності ($81,04 \pm 9,60$), а недосвідчені військовослужбовці за контрактом – найнижчий ($64,19 \pm 11,53$). За своїм найнижчим «Інтегральним показником адаптивності» недосвідчені військовослужбовці за контрактом значущо відрізняються від досвідчених контрактників ($t = 2,76$, $p \leq 0,05$), старших ($t = 4,84$, $p \leq 0,01$) і молодших офіцерів ($t = 4,54$, $p \leq 0,01$). Крім того, у недосвідчених військовослужбовців за контрактом діагностовано найменші бали за «Інтегральним показником прийняття інших» ($66,63 \pm 10,81$), за яким вони значущо відрізняються від молодших ($t = 3,94$, $p \leq 0,01$) і старших офіцерів ($t = 4,05$, $p \leq 0,1$). Зазначимо, що найвищі бали за «Інтегральним показником прийняття

інших» діагностовано у старших офіцерів ($80,52 \pm 10,33$), які за ним відрізняються не тільки від зазначених вище недосвідчених військовослужбовців за контрактом, а також мають тенденцію до значущих розбіжностей з досвідченими військовослужбовцями ($t = 1,88, p \leq 0,1$). Цікаво, що низькі показники «Прийняття інших» у недосвідчених військовослужбовців за контрактом поєднуються з високими показниками за шкалою «Відомість» ($16,56 \pm 5,23$), в той час як у молодших офіцерів ситуація склалась навпаки: у них високі показники «Прийняття інших» поєднуються з високим прагненням домінування ($11,42 \pm 3,43$).

Таким чином, отримані дані за допомогою методики «Діагностика соціально-психологічної адаптації» ще раз підтверджують, що старші офіцери мають більш високу адаптацію, ніж недосвідчені військовослужбовці. Проте якщо молодші офіцери проявляють активність у підкоренні соціального оточення, то недосвідчені військовослужбовці за контрактом навпаки займають позицію очікування: прагнуть допомоги від оточення, при цьому не намагаючись докладати зусиль для підтримання стосунків з ним.

Про деякі інші особливості взаємодії військовослужбовців ВВ з різним соціально-професійним статусом з оточуючим соціальним середовищем свідчать і дані, отримані за допомогою методики «Індекс толерантності». Так, в усіх категорій військовослужбовців діагностовано середній рівень толерантності, що характеризує їх як здатних діяти в одних соціальних умовах толерантно, в інших – ні. Аналізуючи структуру толерантності у військовослужбовців, зазначимо, що у молодих військовослужбовців (молодших офіцерів і новобранців військової служби за контрактом) встановлено дещо більші показники за шкалою «Соціальна толерантність», ніж за шкалами «Етнічної і особистої толерантності». Зазначимо, що шкала, яка призначена для діагностування соціальної толерантності (за задумом авторів методики), визначає ставлення до таких специфічних соціальних груп, як злочинці, асоціальні, психічно хворі люди, соціальні меншини. Військовослужбовцям ВВ за своєю службовою діяльністю доводиться знати і постійно використовувати нормативно-правові документи, які врегульовують взаємодію саме з таким специфічним контингентом, що сприяє формуванню відповідних установок і компетентності у спілкуванні з зазначеними соціальними

групами. Проте підвищення показників за шкалою «Соціальна толерантність» у недосвідчених військовослужбовців відбувається не стільки внаслідок їх більшої толерантності у ставленні до зазначених специфічних соціальних груп, скільки внаслідок більшої рефлексії цих стосунків, що належать до об'єкта їх професійної діяльності. На відміну від молодих військовослужбовців, досвідчені контрактники, маючи більш широкий репертуар способів виконання формальної соціальної ролі, у своїй структурі толерантних установок мають найнижчі показники за шкалою особистісної толерантності. Вони більше припускають можливість змін у ставленні до різних соціальних та етнічних груп (наприклад, при зміні законодавства), до виконання своєї формальної ролі правоохоронця і проявляють більшу принциповість (ригідність) в особистих стосунках. Такі дані можуть свідчити, що в їхній структурі толерантності провідну роль відіграє саме толерантність у професійній сфері, а особистісна толерантність є підпорядкованою. Також можна передбачити і появу в ставленні досвідчених військовослужбовців ВВ за контрактом до оточуючого соціального світу ознак професійної деформації.

У старших офіцерів, які мають найвищі показники за усіма шкалами толерантності, діагностовано саме за особистісною толерантністю ($28,88 \pm 4,64$). Так, маючи досить широкий діапазон виконання своїх формальних соціальних ролей, старші офіцери найбільш диференційовано, гнучко підходять саме до міжособистісного спілкування, встановлення особистих стосунків. Можна припустити, що вони поширюють особистісне ставлення на професійні стосунки. Зазначимо, що загальний індекс толерантності у старших офіцерів дещо вищий ($84,83 \pm 8,77$), ніж у молодших офіцерів ($80,38 \pm 8,97$) і недосвідчених військовослужбовців за контрактом ($80,31 \pm 8,81$). Між показниками індексу толерантності молодших і старших офіцерів встановлені тенденції до значущих розбіжностей ($t = 1,91, p \leq 0,1$), які у загальному показнику толерантності досягаються, насамперед, за рахунок більш високих показників особистої толерантності у старших, ніж у молодших офіцерів ($t = 1,88, p \leq 0,1$).

Таким чином, аналіз отриманих даних за цією методикою дозволяє визначити, що недосвідчені військовослужбовці, маючи порівняно з досвідченими, менший репертуар ролей, прийомів налагоджування стосунків з широким соціальним оточенням

через менший життєвий досвід, активно освоюють прийоми і способи взаємодії з соціальним оточенням, яке належить до об'єкта їх професійної діяльності, проте, надалі така професіоналізація може мати і негативні наслідки. У досвідчених військовослужбовців за контрактом напрацьоване професійне ставлення може поширюватися на ставлення до близького оточення, що може бути проявом ознак професійної деформації. У старших офіцерів високі показники толерантності у професійних стосунках, не в останню чергу, досягаються за рахунок особистісного ставлення, що може бути проявом смислової регуляції стосунків в професійній діяльності.

Певному уточненню отриманих даних сприяють і результати обстеження цих військовослужбовців за допомогою методики Р. Кеттелла. Так, за фактором «А» («замкнутість-товариськість») у недосвідчених військовослужбовців за контрактом отримані найнижчі показники $6,56 \pm 2,13$, за якими вони значуще відрізняються від старших офіцерів ($t = 3,27$, $p \leq 0,01$), молодших офіцерів ($t = 4,18$, $p \leq 0,01$) та досвідчених військовослужбовців за контрактом ($t = 2,89$, $p \leq 0,05$). Крім того, у недосвідчених військовослужбовців отримані найнижчі показники за фактором «N» («прямолінійність-дипломатичність») ($4,38 \pm 1,86$), за якими вони значуще відрізняються від більш дипломатичних старших офіцерів ($5,46 \pm 1,35$), $t = 2,01$, $p \leq 0,05$. За шкалою «F» («стриманість-експресивність») у недосвідчених військовослужбовців, як у молодших офіцерів, так і у військовослужбовців за контрактом, отримані показники вищі, ніж у досвідчених. Найбільша стриманість притаманна старшим офіцерам ($5,00 \pm 1,50$), за цим показником вони значуще відрізняються від молодших офіцерів ($t = 2,27$, $p \leq 0,05$) і недосвідчених військовослужбовців за контрактом ($t = 1,91$, $p \leq 0,1$). Проте за шкалою «I» («жорсткість-чутливість») у молодших офіцерів діагностовано найбільші показники чутливості ($6,11 \pm 2,26$), а у недосвідчених військовослужбовців за контрактом – найбільші показники жорсткості ($4,75 \pm 1,77$), ці розбіжності між зазначеними групами сягають рівня статистичної значущості ($t = 2,34$, $p \leq 0,05$). Крім того, у молодших офіцерів діагностовано і найбільші показники конформізму ($4,11 \pm 1,86$), за якими вони значуще відрізняються від старших офіцерів ($t = 2,25$, $p \leq 0,05$) та недосвідчених

військовослужбовців за контрактом ($t = 2,33$, $p \leq 0,05$).

Узагальнюючі дані, які отримані за методикою Р. Кеттелла, можемо зазначити, що старші офіцери відрізняються від недосвідчених військовослужбовців більшою комунікативною компетентністю, яка проявляється дипломатичністю, витриманістю і, як наслідок, більшою товариськістю. На відміну від них, недосвідченим військовослужбовцям притаманна більша імпульсивність, яка у молодших офіцерів пов'язана, насамперед, з чутливістю, орієнтацією на значуще оточення, про що свідчить підвищення чутливості та конформізму, а у недосвідчених військовослужбовців за контрактом – орієнтація на власні потреби, егоїстичність, на що вказує підвищення жорсткості, прямолінійності, конформізму.

Висновки

1. Недосвідчені військовослужбовці мають порівняно менший, ніж у досвідчених військовослужбовців, репертуар ролей, прийомів налагоджування стосунків чи уникнення конфліктів. У недосвідчених військовослужбовців за контрактом до цих факторів, які створюють потенційну загрозу життєдіяльності та ПБО, додаються менш розвинені комунікативні навички, недостатність (плутаність) знань про моральні норми, а іноді і законодавчі акти, якими вони мають керуватися у міжособистісному і професійному спілкуванні. Їм також притаманний більший прояв егоїстичності у стосунках: імпульсивність, жорсткість, недипломатичність. На відміну від них, молодші офіцери мають достатній рівень знань для адекватного керування власними стосунками, розвинуті комунікативні навички, прагнення у своїй поведінці відповідати очікуванням значущого соціального оточення (просоціальність). Проте відсутність досвіду реалізації набутих під час професійної освіти знань, несамостійність і пов'язана з цим затримка у виборі способу реагування на актуальну соціальну ситуацію (орієнтація на старших товаришів, конформізм) дещо знижують безпечність їх життєдіяльності.

2. Набуття професійного досвіду розширює репертуар ролей, способи взаємодії з соціальним оточенням у молодих військовослужбовців, проте така професіоналізація морально-комунікативної складової ПБО може здійснюватися на

основі різного ставлення і, відповідно, призводити до різного результату. Так, молодші офіцери проявляють активну позицію у підкоренні соціального оточення, в освоєнні професійних способів взаємодії з оточуючим світом. Недосвідчені військовослужбовці за контрактом навпаки займають позицію очікування: вони егоїстично вимагають допомоги від оточення, при цьому не надто намагаючись докладати зусиль для підтримання стосунків з ними, отже, рівень їх ПБО буде знижуватися. У досвідчених військовослужбовців за контрактом є великий досвід виконання професійних ролей, проте професійні комунікативні навички деколи переносяться на особисті стосунки, що може погіршувати їх якість, самореалізацію у сферах життєдіяльності, не пов'язаних з професією.

У офіцерів життєвий досвід і професіоналізація морально-комунікативної складової ПБО призводить до підвищення якості (позитивності, контрольованості) і широти взаємодії з оточуючим світом, у тому числі і соціальним, що, як наслідок, сприяє загальному позитивному розвитку їх особистості, самореалізації їх у професії, рівень ПБО підвищується.

3. Дослідження морально-комунікативної складової ПБО у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом дозволяє припустити, що наявні в ній розбіжності між недосвідченими військовослужбовцями за контрактом і молодшими офіцерами з часом під впливом професійної діяльності і життєвого досвіду трансформуються у різні шляхи розвитку та різні типи організації ПБО.

Література

1. Бандурка, О. М. Психологія керівника : монографія / О. М. Бандурка, О. В. Землянська. – Х. : ХНУВС, 2013. – 635 с.
2. Бессуднов, А. Р. Социально-профессиональный статус в современной России / А. Р. Бессуднов // Мир России. – 2009. – № 2. – С. 89-115.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
4. Катаева, Л. И. К вопросу о сущности профессионального самоопределения личности в пространстве нового российского общества / Л. И. Катаева, Т. А. Полозова // Мир психологии. – 2005. – №1. – С. 148-156.
5. Орбан-Лембрик, Л. Е. Психологія професійної комунікації : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці : «Книги – XXI», 2010. – 528 с.
6. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку : теоретичні засади галузевої комунікації : монографія / За редакцією проф. Л. М. Пелепейченко. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2009. – 272 с.
7. Приходько, І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.

Prikhodko I. I., doctor of psychological sciences, senior researcher

FEATURES OF MORAL AND COMMUNICATIVE COMPONENT OF PERSON PSYCHOLOGICAL SAFETY OF MILITARY PERSONNEL WITH DIFFERENT SOCIAL AND PROFESSIONAL STATUS

Results of empirical researches of moral and communicative component of person psychological safety of military personnel with different professional and social status are given. It was detected that military personnel with low military service experience have less developed communicative characters, have poorer role repertoire, methods of fence-mending or conflicts avoiding than officers or experienced military personnel have. More demonstration of selfishness in interpersonal and professional communication is typical for them like next impulsiveness, cruelty, undiplomatic. It was carried out that experienced military personnel have better indexes of professional tasks performing, but received negative communicative skills during communication with asocial elements can be transferred to interpersonal relations making their quality worse and self-realization of person in spheres of life not connected with profession. Detected features of development of moral and communicative component of person psychological safety of military personnel with different social and professional status will be transformed in different types of functional organization of person psychological safety.

Keywords: psychological safety, extreme kinds of activities, transformational model, the moral-and-communicative component.

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ОБОРОНИ
УКРАЇНИ**

5 (42) / 2014

Міністерство оборони України

Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен, інших відомостей,
за порушення авторських прав будь-яких юридичних і фізичних осіб
несуть автори.

Розповсюдження та тиражування матеріалів
збірника без офіційного дозволу редакції заборонено.

Редактор
Комп'ютерна верстка

В. В. Стасюк
В. Ж. Богайчук

Підписано до друку 29.09.14. Здано до набору 30.09.14. Формат 30x42
Обл. вид. арк. 9. Наклад 100 прим.
Україна, 03049, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 28

Віддруковано Поліграфічним центром Осадчого В. В.
тел. (044) – 587-78-35